

E āwhina ana i ngā kaiako kia mahitahi
ki ngā tamariki i tō rātou hokinga atu
ki te kura i muri atu i tētahi aitua nui,
i te pānga atu o tētahi taumahatanga
nui rānei ki tō rātou ao

Hā Ora: Te Ahi Kātoro
Tau 2–5 (Taumata 1–2)

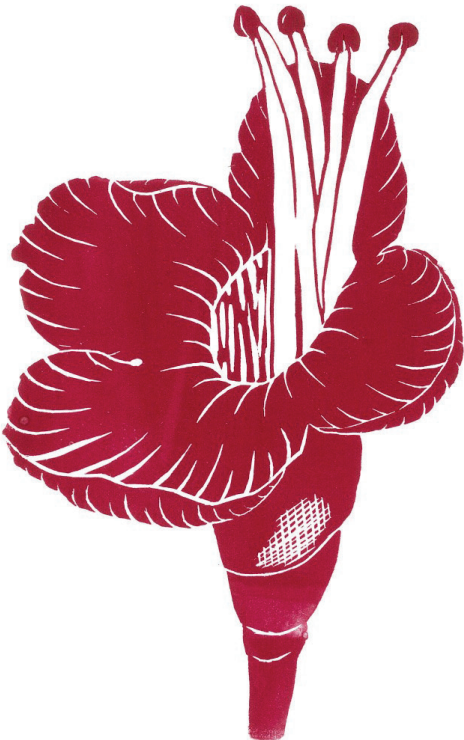
Te Ahi Kātoro

Nā Makaira Waugh

Kei tēnei kōwae ako tētahi ngeri e pā ana ki te mate urutā me te wā o te noho kāinga ki Aotearoa. Ka taea te takitaki, te haka rānei i te ngeri. Mā ngā whakataukī i roto i te ngeri hei whakaohoho ngā whakaaro o ngā tamariki mō te paki, te mahi kanikani me ngā mahi puoro. Hei tūāpapa hoki te whakataukī mō ngā momo urupare ā-toi a ngā tamariki me ngā tūmahi e whakahaerehia ana e rātou.

E hāngai ana te mahi kanikani ki ngā wheako o ngā ākongā i te wā o te noho kāinga. Ko te mokowā te kaupapa o te mahi, arā, ko te wāhi i toroa e rātou ki roto, ki waho hoki i tō rātou poi hau, waihoki ko ngā whakataukī e hāngai ana ki taua wā. Ka kitea tētahi ara whakaako mō ngā whakataukī ki raro i te tikanga whakaako a Orff, arā, ka whāia ngā oro o te reo hei waihanga i ngā taki mā te tinana me ngā taonga whakatangi oro māori noa. Ka taea hoki te whakamātautau i ngā momo rangi mā ngā taonga puoro whai oro tōtika. Kua tīkina ake ētahi āhuatanga o te ngeri mā te waiata ā-ringa, kia tau ngā whakaaro o ngā ākongā, e tūhono atu ai rātou ki ngā wāhanga rerekē o te ao mā te mahi whakaaturanga me te whakawhitiwhiti kōrero.

Kua tuituia ēnei ngohe, heoi, ka taea te whakaako i te akoranga kotahi noa, i te katoa rānei o te kōwae ako. Kei te ākina ngā kaiako kia whakamātautau i ā rātou ake ngohe, kia whakahāngai hoki i ngā akoranga nei ki ō rātou ake akomanga.

E āwhina ana i ngā kaiako kia mahitahi
ki ngā tamariki i tō rātou hokinga atu
ki te kura i muri atu i tētahi aitua nui,
i te pānga atu o tētahi taumahatanga
nui rānei ki tō rātou ao

Hā Ora: Te Ahi Kātoro
Tau 2–5 (Taumata 1–2)

Te Ahi Kātoro

Toi tā nā Makaira Waugh.

He ngeri nā Makaira Waugh nō Te Ātiawa.

Tērā te wā, ka toro ko te ahi

Wiwī, wawā, katoa te ao

Toipoto ka tanuku, toiroa ka ora

Auē te mokemoke e!

Tūngia ururua kia pāhorehore

He aha te rito e pihi ake?

Ruia taitea kia puea mai

Ko te mana o te whānau e pūtahi nei

Mā te aha e toko ō wawata?

Mā te wai pupuke o te aroha!

He ngeri tēnei mō te mate urutā i pā ki te ao whānui i te tau 2020. Kei roto i ngā kupu te tūmanako kia rapu ngā whānau i te hōhonutanga o ō rātou ake moemoeā mō te wā kei te haramai. I ngā wā o te taumaha nui, ka rērere haere ngā whakaaro – e anga whakamua, titiro whakaroto – he wānanga anō kei reira mō tō oranga. Nei kite koe i tētahi mea e ngākaunui ana koe, arā, ki te puta mai he wawata, mā te aroha anō e whakakaha i a koe ki te whai i taua wawata ki tōna tutukinga.

Ko te kaupapa o ētahi o ngā whakataukī kei roto i te ngeri (kei raro iho nei), ko te whakawetewete i ngā mea e here ana i a tātou, kia tipu tonu ai tātou, kia puta mai he māramatanga hou. Ko tōku tūmanako, nā te pānga mai o te noho kāinga ki Aotearoa, ki rāwāhi hoki, kua whai wāhi ngā tāngata ki te āta whakaaroaro mō ngā mea nui ki a rātou, waihoki ki te waihanga mai i te ao e pīrangitia ana e rātou mā ō rātou whānau i tēnei wā, ā ngā rā kei tua hoki. Ka whakapau kaha ana tātou ki ngā kaupapa e kaingākauria ana e tātou, e whakapono nuitia ana rānei, mā ngā tāngata e arohanuitia ana e tātou, ka tino kitea te hiranga o tō tātou tūranga i tēnei ao.

Me waiata noa, me haka rānei i te ngeri nei. Tirohia te hononga ki te ataata ki raro iho nei.

E whai ake ana, ko te waiata o Tirotiro kau. Ko te wānanga, ko te whakaaroaro mō tō tātou ao ātaahua te kaupapa.

E āwhina ana i ngā kaiako kia mahitahi ki ngā tamariki i tō rātou hokinga atu ki te kura i muri atu i tētahi aitua nui, i te pānga atu o tētahi taumahatanga nui rānei ki tō rātou ao

Hā Ora: Te Ahi Kātoro
Tau 2–5 (Taumata 1–2)

Whakataukī

Kua whakauruhia atu ēnei whakataukī ki roto i te haka. He aha te whakamārama o ia whakataukī? He aha te take i tikina atu ēnei whakataukī e te kaitito?

Waiho i te toipoto, kua i te toiroa.

Tūngia te ururuā, kia tupu whakaritorito te tupu o te harakeke.

Ruia taitea, kia tū ko te taikākā anahe.

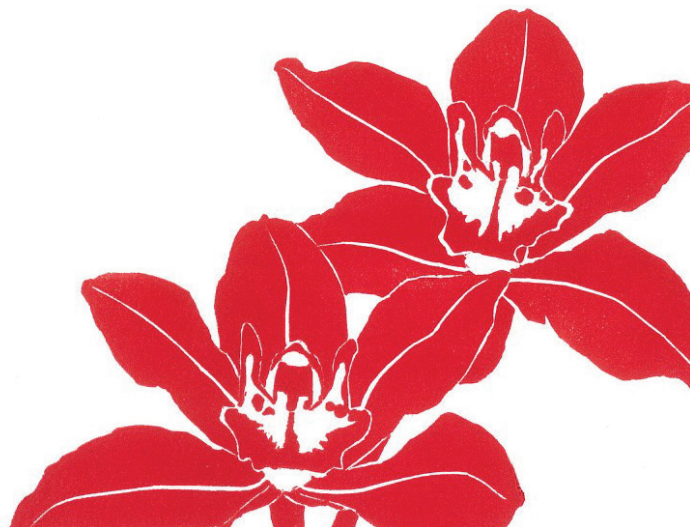
He tino whakaawenga te whakataukī hei whakataki i te tānga o āu ake rotarota, o āu ake waiata rānei. Me whakamārama atu tō tino whakataukī mā tētahi rerenga kōrero e hāngai ana ki te kaupapa, e whakawhānui ana i te kaupapa, e whakahāngai ana rānei i te whakataukī ki tētahi horopaki motuhake.

e.g. Ruia taitea, kia tū ko te taikākā anahe, hei takere mō tō tātou waka.

Me tāpiri atu ētahi kupu āhua ki tō kaupapa – he pai mēnā e toru ngā whakaputanga o te kupu āhua:

e.g. Waka tere, waka roa, waka māmā.

Tēnā, tāpirihia atu ētahi atu rārangi! Me tākaro noa, kua e āwangawanga mō ngā ture. Ka tirohia ērā ā muri ake.

E āwhina ana i ngā kaiako kia mahitahi ki ngā tamariki i tō rātou hokinga atu ki te kura i muri atu i tētahi aitua nui, i te pānga atu o tētahi taumahatanga nui rānei ki tō rātou ao

Hā Ora: Te Ahi Kātoro
Tau 2–5 (Taumata 1–2)

Tirotiro kau

He ngohe:

Ākona te waiata Tirotiro Kau, mahia hoki ngā mahi ā-ringa. Me waiata haere ngā rōpū e rua i te waiata nei. I te rōpū tuatahi e waiata ana i te wāhanga tuatahi me waiata te rōpū tuarua i te wāhanga tuarua. Matapakina ngā huānga o te waiata kia rangona ngā whakaaro o tō rōpū.

He waiata ā ringa nā Makaira Waugh nō Te Ātiawa

Ki runga, ki raro, ki waho, ki roto

Tiro, tiro e

Ki muri, ki mua, ki wī, ki wā

Tiro, tiro e

Tirotiro mai

Ki te ao e

Tirotiro atu

Ki roto i a koe.

Kei te whakaahua tēnei waiata ā-ringa i ngā whakaaro i puta mai i ngā whānau i te wā o te noho kāinga, arā, ki ētahi, he wā pai tērā kia arotake anō i ētahi āhuetanga o tō rātou ao, kia kimi hoki i ētahi ara hou hei whakatutuki i ā rātou mahi. Kei ngā aronga kupu nei te hōhonutanga o te waiata:

Runga, raro – Ko te kauae runga me te kauae raro tēnei, arā, he tohu tēnei mō te taha hinengaro me ngā ariā, tae atu ki te ao kikokiko me ngā mahinga ā-tinana.

Waho, roto – He tohu tēnei mō te ao o waho me te ao o roto i a tātou.

Muri, mua – He tohu tēnei mō ngā rā o nehe me ngā rā e heke tonu mai ana.

Wī, wā – He tohu tēnei (ki konei) mō te taha mauī me te taha matau. Ko te ira wahine, ko te ira tāne hoki pea tēnei.

Kei roto tonu ēnei huānga i a tātou katoa, waihoki i tō tātou ao. Nō reira, ko te kaupapa o tēnei waiata ko te tūhono atu, ko te whakamihī, ko te whakanui i a tātou anō me tā tātou noho ki te ao.

E āwhina ana i ngā kaiako kia mahitahi ki ngā tamariki i tō rātou hokinga atu ki te kura i muri atu i tētahi aitua nui, i te pānga atu o tētahi taumahatanga nui rānei ki tō rātou ao

Hā Ora: Te Ahi Kātoro
Tau 2–5 (Taumata 1–2)

Waiho i te toipoto, kaua i te toiroa

Hei Waiata

Hei tāpiringa anō:

Ka hiahia pea ō ākongā kia mahi ā-rōpū ki te mahi i tētahi whakaaturanga mō te whakataukī. Whakamātauria ngā whakaaro rerekē kua puta i a rātou tae atu ki tēnei wā, ā, me whiriwhiri tētahi momo whakaaturanga hei whakaatu atu i a rātou mahi.

Me tāpiri atu hoki tētahi wāhanga B hei kīnaki i te mahi. Me rerekē tēnei mahi i te wāhanga A. Me whakakotahi ngā mahi katoa, arā, ko te whakataukī, ko ngā rerenga tāruarua, ko ngā mahi ā-ringa, ko ngā ngū, ā, me āta whakaaro hoki mō te tīmatanga me te mutunga o te whakaaturanga.

He ngohe whakamahana:

E noho i te porowhita, whakatauirahia te whakahuatanga o ngā oro o tō ingoa mā te pakipaki o ngā ringaringa, hei tauira; Ma-tu-a Ro-ngo-mai. Ka tāruaruatia ō whakahuatanga e te rōpū. Ka huri haere i te rōpū, ka whakahuatia e ia ākongā ngā oro o tōna anō ingoa mā te pakipaki. Ka whai haere anō te rōpū i a rātou. Whakatauirahia ētahi atu momo pānga ā-tinana i te huringa tuarua (arā, ko te papaki ā-tinana, ko te pakē matimati, ko te pakiwae, ko te takahi).

He ngohe:

Tautohua ngā oro, ā, tuhia ngā kupu matua: waiho, toipoto, kaua, toiroa. E hia ngā pakipaki mā ia kupu? Kia kotahi noa pea te nui o aku paki mō ngā kupu pērā i te wai, i te toi me te kau – ehara ēnei i te putanga oro rua – heoi, i tēnei wāhanga ka hoatu au kia 3 ngā paki mō te kupu toiroa, kia rite te roa ki te kupu toipoto, ko te hua, ko tētahi manawataki e pēnei ana te whakatakoto 2-3-2-3. Māu e whai te tauira e pai ana ki a koe. Mahia anō engari kaua e whakahua ngā kupu – papaki anahe.

Tēnā, me huri tētahi o ngā kupu hei ngū (arā, me whakatakoto tētahi mea ki runga ake i te kupu, me tā o raro rānei), ā, me whakahua anō te tauira paki. Me waihanga pea ngā ākongā tētahi mahi ā-tinana hei whakaatu i ngā ngū (he pai ki ngā tamariki o taku kura te mahi i te 'tā'). Me whiriwhiri ētahi atu kupu, me tango hoki ngā kupu, arā, kia kotahi anake te kupu, kia toru ngā ngū (arā, ngā wā whakatā). He pai te tāpiri atu i ngā ngū hei waihanga i ngā rerenga tāruarua, hei whakanikoniko pea i ētahi atu o ā tātou mahinga puoro i tēnei rā.

Whakamuramurahia ngā kupu waiho, kaua, toiroa, ā, whakawehea ngā tamariki ki ngā rōpū e rua. Kei tētahi rōpū ngā kupu waiho/kaua, ā, kei te rōpū tuarua ngā kupu toipoto/toiroa. Mā ia rōpū ā rātou momo papaki ā-tinana (mā te pakē matimati, te pakipaki, te pakiwae, te takahi hoki rānei) e whiriwhiri hei whakaatu i ā rātou kupu. Whakaatuhia ngā mahi mā te kupu, mā te papaki anahe hoki.

Mā ngā ākongā tonu ā rātou taonga papā oro māori e whiriwhiri hei whakatangitangi i ā rātou tauira puoro. He pai te pahū, te wekuweku, te rarā, waihoki ko ngā rawa māori noa pērā i ngā kōhatu, i ngā anga, i ngā kōrari, i ētahi atu momo rākau rānei pērā i te tāwhaowhao. Whakaatuhia mā te kupu, mā te kore kupu rānei, ā, me tango hoki rānei ētahi o ngā kupu, kia wahangū kē ētahi wāhi.

Ka taea hoki te whakawhiti atu i te mahi nei ki ngā taonga papā oro tōtika pērā i ngā momo pakakau, i te papakau rino rānei. Me tango atu ētahi o ngā orotau (i te nuinga o te wā ko te F me te B) kia mahia mai te oro rima. Nā te whāiti o ngā orotau i tēnei āwhata ka pai noa te whakatangitangi atu i ngā orotau rerekē i te wā kotahi, arā, ehara i te mea ka tiorooro ngā orotau rerekē. Me whakamātautau noa ngā tamariki ngā rārangī orotau e pai ana ki a rātou.

E āwhina ana i ngā kaiako kia mahitahi ki ngā tamariki i tō rātou hokinga atu ki te kura i muri atu i tētahi aitua nui, i te pānga atu o tētahi taumahatanga nui rānei ki tō rātou ao

Hā Ora: Te Ahi Kātoro
Tau 2–5 (Taumata 1–2)

Waiho i te toipoto, kaua i te toiroa

Hei kanikani

Kia nui ngā momo puoro, kia rerekē hoki te tere me te wairua o te puoro hei akiaki i ngā ākongā kia whakaputa i ngā āhuatanga rerekē.

Mahia tētahi tūmahi/wāhanga rānei o te mahi, kātahi ka whakawetohia te puoro kia whakatā ngā ākongā. Me whakatangi pea tētahi puoro rerekē i ia wāhanga o te mahi.

Me aro atu ki ō ākongā, ki ā rātou mahi hoki kia taea ai e koe te whakatau i a rātou i ngā wā e tika ana. Me whakaweto te puoro, me whakapoto rānei tētahi o ngā tūmahi, me āta whakatenatena hoki i a rātou mā ngā kupu whakamihī.

Hei matapaki:

I te wā o te noho kāinga, i aha koutou ko tō whānau i a koutou e noho tahi ana ki tō poiha? He aha ā koutou mahi i waho atu o tō poiha?

He ngohe:

Whakatangi ngā tētahi puoro. Ka neke haere ngā tamariki e whakaari atu ana i tētahi mahi i mahia ai e rātou i roto i tō rātou poiha (hei tauira, ko te kai tahi, ko te tunu kai, ko te tākaro, ko te aha atu rānei). Ko te toipoto tēnei.

Me tini te waiata. Ināianei, ka neke haere ngā tamariki e whakaari atu ana i tētahi mahi i mahia ai e rātou ki waho atu o tō rātou poiha, hei tauira, ko te whakakorikori i te kurī, ko te kimi tēti pea, ko te eke paihikara. Ko te toiroa tēnei.

Whakawehea te rūma ki ngā wāhanga e rua. Ko te toipoto tētahi wāhanga, ko te toiroa tērā atu. Kia nui ake te rahi o te wāhanga o toipoto.

Ko te ture o tēnei ngohe, ka tīmata mai te puoro me neke haere koe tae noa ki te wā ka whakawetohia te puoro (me āta tiroiro te kaiako kia kite mēnā e ngoikore haere ana ngā ākongā). Me whakaweto te puoro i waenganui i ngā tūmahi nei:

Me neke haere i roto i te rūma, i waenga hoki i ngā wāhi e rua. Me whai te tikanga o ia wāhi, arā, mahia ngā mahi i mahia ai i roto i te poiha ki roto i te rohenga o te toipoto, mahia ngā mahi o waho i te poiha ki te rohenga o te toiroa.

Ināianei, ka tae atu koe ki te wāhanga o te toipoto, me tūhono atu ki ētahi atu i roto i taua wāhi (me mahi takirua, takitoru rānei) ā, mahia tētahi o ō mahi, me whai rānei i tētahi o āna mahi. Me whai tētahi i tētahi, waihoki, me tū ia kaitākaro hei kaiārahi hoki, ā tae noa ki te wā ka hiahia koe kia puta atu ki te toiroa, ki reira mahi ai ō ake mahi ā-tinana, ō ake nekehanga hoki.

Ka hoki atu anō koe ki te rohe o te toipoto, me tūhono atu anō ki tētahi kaitākaro, ki tētahi tokorua rānei. Ka tū ia kaitākaro hei kaiārahi, ka whai haere rānei koe i ā rātou mahi, arā, ka tāpirihia ō ake mahinga ā-tinana ki a rātou hei kīnaki i ā rātou mahi. Hei tauira, mēnā kei te horoi rīhi tētahi kaitākaro, ka kīnakihia āna mahi ki te mahi tāora rīhi. Rapua ētahi tūmahi ngahau hei kīnaki i te mahi a tō hoa.

Ka puta atu koe ki te rohe o te toiroa, tērā pea, ka hiahia koe ki te whakanui i tō putanga atu mā ō mahinga ā-tinana.

Whakakapia ngā tūmahi mā te puoro mārire, ā, ka heke haere ngā tamariki ki te papa i te mutunga. Me mau ringaringa rānei te katoa i te porowhita, ā, ka hoki whakamuri kia 'pakō' ai te poiha!